

Natuur.oriolus

bpost
PB-PP
BELGIE(N) - BELGIQUE

Retouradres: Natuurpunt,
Coxiestraat 11, 2800 Mechelen

VLAAMS DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VOOR ORNITHOLOGIE | OKTOBER-NOVEMBER-DECEMBER 2017 | JG 83 | NR 4
NATUURPUNT | COXIESTRAAT 11 | B-2800 MECHELEN

natuurpunt
Studie

Onderzoek Wespenevieren

113

Scharrelaar in Koersel

131

Vogelgeluiden opnemen

137

Scharrelaar in de Vallei van de Zwarte Beek (L) in september 2016

› Gerald Driessens, Edmunds Račinskis & Chris Dictus

Van 2 tot 14 september 2016 pleisterde er een juveniele Scharrelaar in de Vallei van de Zwarte Beek bij Koersel (L). Het bleek om een gekleuringde vogel te gaan afkomstig uit Letland, waar nog een kleine restpopulatie tot broeden komt. Het was 13 jaar geleden dat er nog een Scharrelaar werd gezien in België, de vogel mocht dan ook op veel belangstelling rekenen. Het ging om het 27ste geval van deze soort voor ons land.

› Scharrelaar *Coracias garrulus* juveniel. 13 september 2016. Vallei van de Zwarte Beek, Koersel (L) (Foto: Christian Vandeputte)

Het was Stevie Luyts van de terreinploeg van Natuurpunt, die tijdens een controle van runderen in Koersel op 2 september met het blote oog een opvallende, blauwe vogel opmerkte. Natuurpuntmedewerker Christof Van Ackere determineerde de bewuste vogel als Scharrelaar. De vogel verbleef in een open deel van het gebied met grasweiden en veel uitkijkposten met daarnaast een moerassige zone. Tijdens zijn bijna twee weken durende verblijf bleek de Scharrelaar zeer honkvast, zodat hij door vele tientallen waarnemers kon worden bekeken. Er werd verzocht om de vogel te bekijken en te fotograferen vanaf de toegankelijke paden.

Hoewel sommige foto's anders doen vermoeden, kregen we geen meldingen van vastgestelde overtredingen, we vertrouwen erop dat dergelijke oproepen worden gerespecteerd.

Met de grootte van een Kauw *Corvus monedula*, zijn felblauw verenkleed en vrij zware kop met krachtige, zwarte snavel oogt een Scharrelaar exotisch, het is dan ook een erg kenmerkende soort. Maar omdat sommige soorten uit deze familie in gevangenschap worden gehouden moet rekening worden gehouden met ontsnapte vogels, dat betreft Indische Scharrelaar *C. benghalensis* of

Sahelscharrelaar *C. abyssinicus*. De combinatie van het vleugelpatroon, de lichaamskleur en de staartvorm maakten evenwel duidelijk dat het om een Europese Scharrelaar ging.

De eerder fletse kleuren en vooral de gave, bleekgrijze toppen aan de handpennen wijzen in die periode van het jaar op een juveniele vogel.

Herkomst

Toen de vogel werd teruggevonden, bleek dat hij geringd was. Niet alleen droeg hij aan de rechterpoot een metalen ring, links was een opvallende gele kleuring aanwezig met een zwarte inscriptie. Enkele dagen later kon de code van de ring worden afgelezen als 'WF'. Na het nodige mailverkeer bleek de vogel niet van Hongarije te komen zoals aanvankelijk werd gedacht, maar van de Baltische populatie, meer bepaald van Letland.

De Koerselse vogel werd op 10 juli geringd als jongste uit een nest van vier (zie foto). Het volledige nummer van de metalen ring is 'P52240 Latvia Riga', het middelste deel daarvan is leesbaar op enkele van de in Koersel gemaakte foto's. Het gebied bij Garkalne in Letland, waar de Scharrelaar werd geboren, bestaat voornamelijk uit droog en open sparrenbos op zandige grond, met hier en daar meer open terrein dat wordt gebruikt als foerageergebied. Daartoe behoren kapvlaktes en open gebieden met elektriciteits- en spoorlijnen, die dienst doen als uitkijkpost.

De Vallei van de Zwarte Beek als pleisterplaats

De Scharrelaar streek neer in de Vallei van de Zwarte Beek en belandde daarmee in het grootste natuurgebied dat Natuurpunt beheert. Met intussen meer dan 1700 ha in beheer, strekt deze parel zich uit over dertig km van de bron in Hechtel (L) tot de monding in Diest (VB). Langs de bovenstroom van de Zwarte Beek liggen grote percelen met kleine zeggenvetatie op een goed bewaard dik veenpakket, uniek in Noord-West-Europa. Dat is waar ook een soort als de Watersnip *Gallinago gallinago* zich thuis voelt. Men vindt er nog overgangen van droge valleiflanken met heiden en heischrale graslanden naar natte venige percelen met gemaaide soortenrijke vegetaties en faunavriendelijke ruigtes, waarin ook begrazing zijn plaats heeft.

Op de plaats waar de vogel zich tijdelijk vestigde, niet ver van een wandelpad, bleek hij redelijk plaatstrouw en posteerde hij zich op de

grens tussen veen en weide regelmatig in de kruin van een omgewaaide Zomereik. Richting vallei was hier in de veenvegetaties een aanbod van onder meer Bruine kikkers, Alpenwatersalamanders en Moerassprinkhanen. Aan de andere zijde, hogerop en buiten het veen, bevond hij zich precies tussen een weiland en een herstelde heide en heischraal grasland, waar hij gebruik maakte van de palen van het ursusraster als uitkijk op recent aangelegde kleinschalige plagplekken. Hier wordt het eerste perceel in het zomerseizoen begraasd door runderen en verblijft jaarlijks gedurende enkele weken een schaapskudde op de heide. Mestkevers bleken een belangrijk onderdeel van het dieet van de Scharrelaar.

De terreinen zijn verder rijkelijk omgeven door kleinschalige landschapselementen en een eiken- en berkenbosje waar hij vermoedelijk de nacht doorbracht.

Plaatselijk vrijwilliger en vogelkenner Chris Onkelinx begaf zich geregeld ter plaatse en maakte aantekeningen van gedrag en voedsel. Hier volgen de aantekeningen van 9 september om 8u15 als illustratie van een dagelijks patroon:

"De vogel rust onafgebroken een half uur op een weipaal. In deze door de morgenzon beschenen warme, luwe hoek gaan een 15-tal boerenzwaluwen op insectenjacht. Dat doet nu ook de Scharrelaar. In de omgeving, tussen het pitrusgewas, zweven en kruipen veel langpootmuggen. Wellicht zijn het deze gemakkelijke prooien die de Scharrelaar regelmatig tussen het groen oppikt. Tot 12 uur dweilt de scharrelaar alle weipaaltjes af. Minstens elke 5 minuten wordt een prooi opgepikt. Langzaam schuift de vogel op van zuid naar noord, naar de lager gelegen vochtige vallei.

Dan zoekt de Scharrelaar de omgevallen eik op waar hij 20 minuten rust. Dan opent hij de snavel en braakt een braakbal uit. Na enkele minuten volgt een tweede braakbal. De veren worden opgezet, de snavel geopend, dan gaat de vogel weer op jacht. Soms worden de insecten uit de lucht gepikt, dan weer vanaf de grond gegrepen. Na de jacht zoekt hij telkens weer zijn rustboom op. Als de vogel zijn kopje krauwt met de rechterpoot, toont hij zijn wetenschappelijke ring.

Wanneer een formatie van negen vliegtuigen over hem heen vliegt, gaat de snavel toch even open. Nog later worden de borst- en vleugelveren geschikt. Dan volgt weer een sprinkhanen-jachtpartijtje, daarna weer een rustpauze met veertjes schikken. Of een heen-en-weervliegen van een jachtvlucht naar de grond en een terugkeren naar een nabijgelegen weipaaltje. De vogel keert af en toe terug naar de eik om er een sprink-

Centraal op de foto de nestkast waar de Koerselse Scharrelaar *Coracias garrulus* werd geboren. 5 juli 2016. Garkalne, Letland (Foto: Edmunds Račinskis)

Het volledige broedsel met de Koerselse Scharrelaar *Coracias garrulus*. De jongste en kleinste vogel rechts kreeg de code WF en dook op 2 september 2016 in Koersel op. 10 juli 2016. Garkalne, Letland (Foto: Edmunds Račinskis)

» De vallei van de Zwarte Beek in Koersel (L) vanuit de lucht. Afwisselende landschappen en biotopen bieden plaats aan talrijke insecten en amfibieën (Foto: Christof Van Ackere)

haan te kraken met z'n snavel, waarna hij hem in zijn geheel inslikt. Dat herhaalt zich meerdere malen."

Verspreiding

De Scharrelaar heeft een redelijk groot verspreidingsgebied. Bij ons heeft de soort een vooral Mediterrane reputatie maar dat is niet helemaal terecht. Van de twee ondersoorten broedt de nominaalvorm *C. g. garrulus* van Marokko en Spanje langs de Middellandse Zee oostwaarts over Klein-Azië tot in NW Iran en ZW Siberië. De ondersoort *C. g. semenowi* broedt van Irak en Iran oostwaarts tot in Kashmir en noordwaarts tot Turkmenistan, Zuid Kazachstan en Noordwest China (West Sinkiang).

Nergens is de Scharrelaar een algemene soort. Dat heeft te maken met de voedsel- en biotoopkeuze: hij heeft een uitgesproken voorkeur voor warme, open landschappen met verspreide bomen, boomgroepen en open bossen, waar voldoende grote bodeminsecten (kevers, sprinkhanen) en reptielen en/of amfibieën aanwezig zijn.

Trek en overwinteringsgebieden

De Scharrelaar is een lange-afstandstrekker die in twee gescheiden regio's overwintert: één van Senegal oostwaarts tot Kameroen, de andere van Ethiopië westwaarts tot Kongo en tot in het zuiden van Zuid-Afrika. Ze verblijven bij voorkeur in droge, beboste savanne en op ruige vlakten (del Hoyo *et al.* 2001).

Finch *et al.* (2016) onderzocht de trek van adulte en juveniele Scharrelaars op basis van ringgegevens uit de periode van 1930 tot 2015. Zoals bij vele andere soorten trekken juveniele Scharrelaars niet samen met adulte vogels. De kans dat de jonge, onervaren vogels afwijken van de zuidwaartse richting is dan ook veel groter dan bij adulte vogels. Die laatste hebben uiteraard het voordeel om zich deels op ervaring en op herkenningspunten (landschapselementen) te oriënteren. Jonge vogels gebruiken vooral hun ingebouwd kompas.

Onverwachte weerpatronen kunnen in de trekperiode dan ook een grote invloed uitoefenen, zoals we ook zien bij andere dwaalgasten. De Koerselse Scharrelaar volgde een route die zuidwestelijk afweek van de normale trekroute. Mogelijk had de hittegolf die van 23 tot en met 27 augustus vanuit het zuidoosten onze streken bereikte, enige invloed. De drukgebieden (en dus ook de wind) waren in de periode eind augustus/begin september onstabiel en veranderlijk. In dezelfde periode werden ook andere soorten van (voornamelijk) oostelijke origine waargenomen in België, met als opvallendste

» De uitwerpselen van grazers trekken talrijke mestkevers aan, een belangrijke voedselbron voor de Scharrelaar (Foto: Chris Onkelinx)

een Schreeuwarend *Aquila pomarina*, twee Steppekiekendieven *Circus macrourus*, Hop *Upupa epops*, Sperwergrasmus *Sylvia nisoria*, Struikrietzanger *Acrocephalus dumetorum*, Veldrietzanger *A. agricola* en een juveniele Roze Spreeuw *Sturnus roseus*.

Populatiestrend

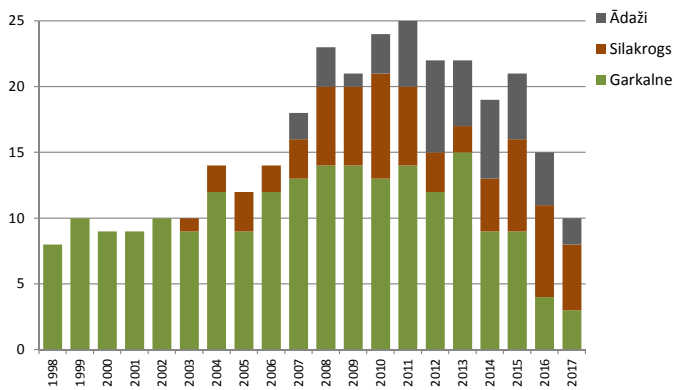
Het aantal Scharrelaars in Europa is de laatste decennia sterk afgenomen, in de 19de eeuw broedden ze nog tot in Zweden maar daar zijn ze volledig verdwenen. Ook in Midden-Europa zijn Scharrelaars nog nauwelijks te vinden. De Europese populatie zou tussen 1990 en 2005 met 30% zijn afgenomen en vooral de noordoostelijke populaties doen het slecht. Volgens de meest recente populatieschatting zitten er nog 75.000 tot 158.000 individuen in Europa (BirdLife International 2015). De schatting van 2004 sprak nog over 100.000 tot 220.000 vogels. Europa huisvest naar schatting 40% van de wereldpopulatie. De totale populatie wordt geraamd op 188.000 tot 395.000 (geslachtsrijpe) vogels. Na een aanzienlijke afname tussen 1970 en 1990 nam de soort tussen 1990 en 2000 in Europa nog eens af met ca. 25%, dat was ook het geval in de grote bolwerken in Turkije en Europees Rusland. Volgens de nieuwste cijfers neemt de soort minder dramatisch af dan voordien werd aangenomen, het zou gaan om een afname van 5 tot 20% op 3 generaties of 16,8 jaar (BirdLife International 2015).

Vorige eeuw reeds verdween de Scharrelaar als broedvogel in Duitsland, Denemarken, Zweden en Finland. Ook nu nog gaat de soort het sterkst achteruit in Noord-Europa, met name in de Baltische Staten, Polen en Wit-Rusland.

Estland is haar laatste broedparen sinds 2011 zelfs helemaal kwijt. Estse vogelbeschermers, waaronder de *Estonian Ornithological Society*, startten in 2000 (naar Lets voorbeeld) een nestkastproject om de soort in stand te houden. Toch leek de restpopulatie ondertussen al te klein en te geïsoleerd om succesvol te zijn. In de nestkasten kwamen nog enkele paren tot broeden maar vanaf 2011 werden er in Estland geen broedgevallen meer vastgesteld.

De kleine restpopulatie van Letland, waar 'onze' vogel vandaan komt, vormt nu de meest noordelijke grens van het verspreidingsgebied van de soort. Hier wordt al 18 jaar intensief gewerkt rond de instandhouding.

Figuur 1 geeft een overzicht van de gekende broedgevallen in Letland, verdeeld over de drie gekende broedlocaties. De groene balken geven de resultaten van het gebied Garkalne weer, hier werden in 2016 en '17 historische dieptepunten opgetekend. In 2016 en

Figuur 1. Jaarlijkse totalen van broedgevallen van Scharrelaars *Coracias garrulus* in Letland op de drie gekende broedlocaties van de periode 1998 tot en met 2017 (data soortbeschermingsproject Scharrelaar van de Latvian Ornithological Society, 2017) (Edmunds Račinskis)

Figure 1. Breeding numbers of Roller *Coracias garrulus* in Latvia on three known locations, 1998-2017 (data species protection programme for Roller of the Latvian Ornithological Society, 2017) (Edmunds Račinskis)

2017 kwamen in heel Letland nog resp. 15 en 10 paartjes tot broeden. Van de 10 broedparen in 2017 mislukten er 2 en in totaal werden 25 jongen geringd. De dichtstbijzijnde broedplaatsen worden jaar na jaar dunner bezet.

Helaas ziet de toekomst er ook in Letland niet rooskleurig uit voor de Scharrelaar: de steun vanuit de overheid schiet de laatste jaren bovendien schromelijk tekort. Zo werd het nationaal soortproject voor instandhouding van de Scharrelaar van de Latvian Ornithological Society (de Letse BirdLife partner) in 2016 zelfs niet meer door de overheid ondersteund. De Baltische populatie is dan ook sterk bedreigd. Vroeger broedden Scharrelaars hier vnl. in landbouwgebied, maar daar zijn ze al lang volledig verdwenen. In 2017 werd nog uitsluitend in nestkasten gebroed

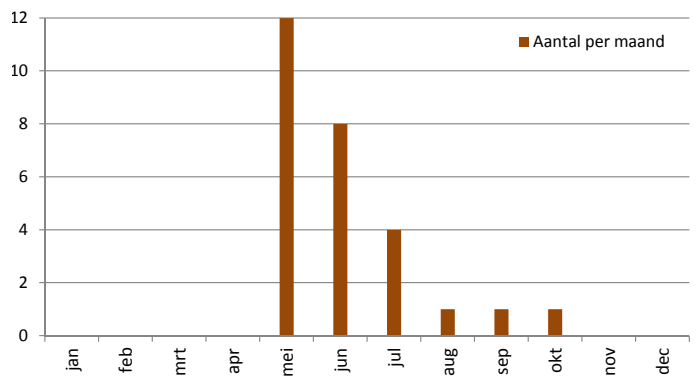
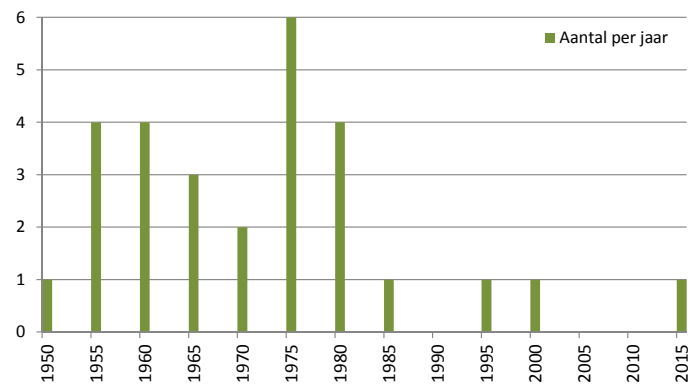
In Rusland zijn Scharrelaars eveneens verdwenen uit het noordelijk deel van het (voormalig) verspreidingsgebied. In Europees Rusland resten nu nog 7000 tot 10.000 broedparen. De broedpopulatie in Centraal Azië zou naar verluidt stabiel zijn (BirdLife International 2015).

Er wordt zeker geen zware achteruitgang vastgesteld in Tadzjikistan, Afghanistan, Kirgistan, Turkmenistan en Oezbekistan en de soort zou er nog vrij algemeen zijn, al kan niet worden uitgesloten dat ook in die landen al een lichte achteruitgang plaatsvindt vanwege degradatie en/of verlies van het broedhabitat.

De IUCN catalogeerde de Scharrelaar als *Momenteel niet in gevaar* (Least Concern). Alhoewel er een merkbare achteruitgang is in vele regio's, verloopt die niet dermate snel dat de soort als *Bijna in gevaar* (Near Threatened) moet worden bestempeld. In sommige landen (Spanje, Bulgarije, Hongarije en Frankrijk) hebben gerichte beschermingsacties geleid tot herstel op nationaal niveau (Rodriguez *et al.* 2011, Kiss *et al.* 2014 & BirdLife International 2015).

Bedreigingen

De vernietiging van het broedbiotoop is een belangrijke factor die de Scharrelaar parten heeft gespeeld. Maar ook verandering in landbouwmethoden en de opmars van grootschalige monoculturen, de intensivering van de bosbouw, het verdwijnen van houtkanten, het gebruik van pesticiden en de daarmee samenhangende afname van grote bodeminsecten zijn voornamelijk redenen. Als grote en opvallende lange-afstandstrekkingen zijn Scharrelaars daarenboven een gemakkelijk slachtoffer van de illegale jacht, ze

Figuur 2. Jaarverloop (boven) en maandverloop (onder) van de Belgische waarnemingen van Scharrelaar *Coracias garrulus* (Bron: www.belgianRBC.be)

Figure 2. Observations of Roller *Coracias garrulus* in Belgium per five years (above) and per month (below)

worden geschoten voor consumptie en voor het 'plezier'. Dat is vooral het geval in het Middellandse Zeegebied, het Midden Oosten en in India. De soort staat in de top lijst 'afschotsoorten', samen met o.a. Zomertortel *Streptopelia turtur*, Wielewaal *Oriolus oriolus* en Bijeneter *Merops apiaster* (BirdLife International 2017).

Van de terugmeldingen van geringde Scharrelaars uit Centraal en Oost-Europa, die door Finch (2016) werden onderzocht, ging het in 76% om door de mens gedode vogels. Daarvan 48% illegaal, omwille van vogelvangst en -jacht. Finch benadrukt enerzijds dat de ringen van gedode vogels gemakkelijker worden gevonden en afgelezen, terwijl de kansen op het terugvinden van op natuurlijke wijze gestorven vogels veel kleiner is. De verhoudingen kunnen daardoor scheef getrokken zijn. Anderzijds doet het illegale karakter van de jacht vermoeden dat slechts een fractie van die ringen daadwerkelijk wordt gemeld.

Alle terugmeldingen van geschoten Scharrelaars kwamen uit Oost-Europa, Noord-Afrika en Saoedi-Arabië. Del Hoyo *et al.* (2001) vermeldt dat alleen al in Oman en Indië jaarlijks honderden, vermoedelijk zelfs duizenden Scharrelaars worden geschoten voor consumptie.

De impact van de illegale jacht en vogelvangst werd onlangs op Europese schaal onderzocht (BirdLife International 2017). Voor sommige soorten doet de achteruitgang van hun populaties sterk vermoeden dat de impact van de illegale vogelmoord op hun broedpopulaties aanzienlijk is en onderschat wordt. Dat geldt in het bijzonder voor de meest populaire jachtsoorten als Zomertortel of Wielewaal, en vermoedelijk ook Scharrelaar. In een van de volgende nummers van *Natuur.oriolus* zal een samenvattend rapport verschijnen over de resultaten van het Illegal Bird Killing-onderzoek van BirdLife.

】 Scharrelaar *Coracias garrulus* juveniel. 6 september 2016. Koersel (L) (Foto: Kris De Rouck)

Status in België

Belgische waarnemingen van Scharrelaars zijn zeer uitzonderlijk. Sinds 1830 werden in ons land slechts 27 gevallen opgetekend (alle details terug te vinden op www.belgianrbc.be). Zie figuur 2 voor een overzicht per 5 jaar en per maand

Mei en juni vormen met 19 van de 27 Belgische gevallen veruit de beste periode om Scharrelaars te vinden. De waarneming in Koersel werd intussen aanvaard door het Belgian Rare Birds Committee (www.BelgianRBC.be) en betekende de eerste septemberwaarneming voor België.

Ons land kent nu waarnemingen in de maanden mei tot en met oktober. De vorige Belgische waarneming dateert van 25 en 26 mei 2003 in Chiny (Lux), de vorige Vlaamse waarneming dateert van 13 en 14 mei 1998 in Kalmthout (A). De Scharrelaar van Koersel was de langst pleisterende Scharrelaar voor ons land ooit.

De volledige tijdreeks doet veronderstellen dat de Scharrelaars die in onze streken verzeild geraken, een hoofzakelijk noordoostelijke oorsprong hebben en het ziet er dan ook naar uit dat het opduiken van Scharrelaars in West-Europa een uitdovend fenomeen is. We zien immers de weerspiegeling van een achteruitgaande trend: 24 van de 27 Belgische waarnemingen werden verricht tussen 1954 en '86, daarna volgde er slechts één tussen 1983 en 2000 en 2 tussen 2000 en 2017 (zie Figuur 2).

Gerald Driessens, Natuurpunt Studie ;
gerald.driessens@natuurpunt.be

Edmunds Račinskis, AK 20, Saulkrasti, LV-2160, Latvia ;
edmunds@lob.lv

Chris Dictus, Consulente Planning Regio West Limburg –
Dienst Natuur ; chris.dictus@natuurpunt.be

Referenties

- BirdLife International 2015. *European Red List of Birds*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- BirdLife International 2017. *Review of illegal killing and taking of birds in Northern and Central Europe and the Caucasus*. Cambridge, UK: BirdLife International.
- del Hoyo J., A. Elliott & J. Sargatal 2001. *Handbook of the Birds of the World, Vol. 6: Mousebirds to Hornbills*. Lynx Edicions, Barcelona, Spain.
- Finch T., J. Dunning, O. Kiss, E. Račinskis, T. Schwartz, L. Sniauksta, O. Szekeres, B. Tokody, A. Franco & S. J. Butler 2016. Insights into the migration of the European roller from ring recoveries. *Journal of Ornithology*. Retrieved august, 2016 from www.springerlink.com

Kiss O., Z. Elek & C. Moskát 2014. High breeding performance of European Rollers *Coracias garrulus* in heterogeneous farmland habitat in southern Hungary. *Bird Study* 61(4): 496-505.

Rodriguez J., J.M. Aviles & D. Parejo 2011. The value of nestboxes in the conservation of Eurasian Rollers *Coracias garrulus* in southern Spain. *Ibis* 153(4): 735-745.

Webreferenties

- BirdLife International 2015. Species factsheet: *Coracias garrulus*, gedownload van <http://www.birdlife.org> op 31/08/2017.
<https://vimeo.com/182757593>

Samenvatting - Summary - Résumé

Van 2 tot 14 september 2016 pleisterde een juveniele Scharrelaar in de Vallei van de Zwarte Beek in Koersel (L). Dit betekende de 27ste waarneming en het eerste septembeergeval voor België. De vogel droeg een wetenschappelijke en een kleurring en bleek op 10 juli te zijn gerind bij Riga in Letland. Er wordt dieper ingegaan op de status en de bedreigingen die vooral het Noordelijke deel van de Europese populatie parten speelt. Daarnaast bespreken we kort het Valleigebied van de Zwarte Beek en het uitgevoerde beheer.

Roller in the valley of the Zwarte Beek (L) in September 2016

A juvenile Roller *Coracias garrulus* was present in Koersel (L) in the valley of the Zwarte Beek from 2 till 14 September 2016. This was the 27th record for Belgium and the first for September. The bird had a scientific ring and a colour-ring that revealed that the bird was ringed in Riga in Latvia on the 10th of July.

The occurrence and threats for especially the northern part of the European population are discussed. Furthermore the reserve and its management are dealt with.

Rollier d'Europe dans la vallée de la Zwarte Beek (L) en septembre 2016

Du 2 au 14 septembre 2016, un Rollier d'Europe juvénile *Coracias garrulus* a séjourné dans la vallée de la Zwarte Beek à Koersel (L). C'était la 27ème observation pour la Belgique et la première en septembre. L'oiseau portait une bague scientifique et une bague de couleur et a été bague à Riga en Lettonie le 10 juillet. Le statut et les menaces qui affectent principalement la population du nord de l'Europe sont discutés plus en détail. En outre, nous commentons brièvement la zone de la vallée de la Zwarte Beek et la gestion effectuée.